

Юридичні науки

Ковалишин Павло Ігорович

студент факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Пронька Михайло Миколайович

студент факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню поняття стандарту доказування у співвідношенні з такими суміжними поняттями, як доказування та тягар доказування. Виділено три основні стандарти доказування у процесуальному праві світу. Виокремлено їхні ключові ознаки та особливості. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини та національних судів з приводу застосування стандартів доказування. Зроблено висновок про необхідність законодавчого закріплення стандартів доказування в Україні.*

***Ключові слова:** доказування, тягар доказування, стандарт доказування, «поза розумним сумнівом», «баланс ймовірностей», «ясні та переконливі докази».*

***Аннотація.** Стаття посвящена исследованию понятия стандарта доказывания в соотношении с такими смежными понятиями, как доказывания и бремя доказывания. Выделены три основных стандарта доказывания в процессуальном праве мира. Выделены их ключевые признаки и особенности. Проанализирована практика Европейского суда по правам человека и национальных судов по поводу применения стандартов*

доказування. Сделан вывод о необходимости законодательного закрепления стандартов доказування в Украине.

Ключевые слова: доказування, бремя доказування, стандарт доказування, «вне разумного сомнения», «баланс вероятностей», «ясные и убедительные доказательства».

Summary. *The article is devoted to the study of the notion of the standard of proof in relation with related concepts such as the proof and the burden of proof. The study found that there are three basic standards of proof in the procedural law of the world. Special attention is paid to analysis of it's major features. The authors also analyze the practice of the European Court of Human Rights and national courts regarding the application of standards of proof. The conclusion is made about the need for legislative consolidation of standards of evidence in Ukraine. According to the results of the conducted studying was made the conclusion about the necessity of legislative consolidation of standards of evidence in Ukraine.*

Key words: *proof, the burden of proof, standart of proof, «beyond of reasonable doudt», «balance of probabilities», «clear and convincing evidence».*

Характерною особливістю чинного цивільно-процесуального кодексу, у порівнянні з попередніми стало вдосконалення однієї із найважливіших засад цивільного судочинства – принципу змагальності, що проявило себе в закріпленні обов'язку сторін доводити обставини, які мають значення для справи, і на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Як наслідок, це призвело до необхідності реформування одного із центральних інститутів цивільно-процесуального права – інституту доказування.

Протягом вже тривалого часу чинності теперішнього Цивільно-процесуального кодексу багато разів вносилися зміни, що стосувалися доказування. Проте досі залишається невирішеним питання пов'язане зі

стандартом доказування у цивільному судочинстві. Перш, ніж говорити про необхідність закріплення такого поняття у ЦПК, виокремлення певних критеріїв його реалізації спочатку слід з'ясувати правову природу цього терміну через його взаємозв'язок із самим доказуванням та поняттям тягара доказування.

Дослідженням цього питання займалася значна кількість представників наукової спільноти, зокрема В.В. Комаров, Б.П. Ратушна, Т.В. Руда, Б.П. Карнаух, В.В. Вапнярчук, В.Д. Андрійцьо, А.С. Степаненко, В.П. Гмирко та інші.

Доказування є одним із ключових елементів функціонування будь-якого судового провадження. Саме доказування дає змогу суду прийняти справедливе рішення у конкретній справі, що в кінцевому результаті призведе до належного захисту особи, чії права порушено. Поряд із самим поняттям доказування, існує ще багато суміжних понять, серед яких зокрема тягар доказування та стандарт доказування. Для того, щоб зрозуміти правову природу цих понять вважаємо за доцільне провести їхній порівняльний аналіз.

Зокрема, під «доказуванням», науковці розуміють регламентовану в певний порядок процесуальну діяльність зі збирання, витребування (для адвокатів і прокурорів) і надання суду доказів суб'єктами, що за цивільним процесуальним законодавством вправі надавати докази в конкретній справі на різних стадіях її розгляду [1, с.62]. Існують дещо інші погляди щодо цього поняття, наприклад В.І. Тертишніков наголошує, що доказуванням є діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі, зі збирання, дослідження та оцінки доказів, спрямована на встановлення *об'єктивної істини* у справі, тобто дійсних прав і обов'язків учасників матеріальних правовідносин. У свою чергу, об'єктивна істина в цивільному судочинстві виступає і як мета процесу, і як вимога до процесу [2, с. 366]. Проте, не всі науковці

підтримують теорію об'єктивної істини, наприклад Б.П. Ратушна зазначає, що мета доказування полягає в пошуку об'єктивної істини, а саме в переконанні суду щодо достовірності поданих доказів [3, с. 283].

Під тягарем доказування закон передбачає покладення обов'язку на особу щодо доведення тих фактів на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ст.81 ЦПК). Існують певні дискусії між науковцями саме щодо розподілу тягара доказування, проте відповідь на це запитання дали ще римські правники, які зазначали, що «доказування покладається на того, хто стверджує, а не на того, хто заперечує; той, хто заперечує не зобов'язаний доводити» [4, с. 86]. Також доречною є думка Н. Б. Фартушка про те, що тягар доказування не є статичним, а переходить від однієї сторони до іншої, так спочатку позивач повинен довести обґрунтованість своєї позиції («підважити» тягар доказування) і якщо йому це вдасться, то відповідач повинен буде спростувати припущення позивача, і так по черзі [5, с.90]. Так, у деліктних правовідносинах спочатку позивач повинен довести наявність шкоди, що була заподіяна саме в результаті дій відповідача. Потім відповідач, у свою чергу, повинен довести відсутність протиправності та вини у своїх діях.

Тягар доказування тісно пов'язаний зі стандартом доказування. Так, Б. П. Ратушна розуміє під стандартом доказування – певну умовну межу, за якою кількісна характеристика знань, отриманих судом у процесі розгляду справи, переходить у таку їх якість, що дає підстави суду ухвалити, на його думку, правосудне рішення [3, с. 284]. Цікавим є також підхід А.С. Степаненка, який говорить, що стандартом доказування є певний ступінь, міра переконаності, (впевненості), в існуванні певного факту(ів), що складають предмет спору (чи усієї справи/провадження), досягнення якого вимагається від сторони, що стверджує [6, с. 16]. Також, Ніколенко Л.М. визначає стандарт доказування як «модель процесуального доказування, у

якій мета, задачі судочинства, принципи процесу, права й обов'язки його учасників у процесі доказування розглядаються як взаємозалежні елементи, що визначають сутність і зміст інституту процесуального доказування» [7, с. 10].

Таким чином, якщо тягар доказування відповідає на питання, *хто* повинен довести, то стандарт доказування дає нам відповідь на питання *в якій мірі*, до якої межі потрібно доводити, тобто є показником виконання тягара доказування.

У англо-американській правовій сім'ї існують два найбільш поширені стандарти доказування: «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt) для кримінальних справ та «переваги доказів» (preponderance of evidence, balance of probabilities) для цивільних справ.

Суть першого, на думку В.В. Вапнярчука, полягає в тому, що в достовірності факту винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не значить, що в його достовірності немає жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже мало ймовірними [8, с. 102]. Цікавим є також те, що своє тлумачення цього стандарту надав Касаційний кримінальний суд у своїй постанові від 4 липня 2018 р. У ній Верховний Суд зазначив, що стандарт доведення поза розумним сумнівом означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину. Для дотримання стандарту доведення поза розумним сумнівом недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише більш вірогідною за версію захисту. Законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у тій версії події, яку надало обвинувачення, був спростований фактами, встановленими

на підставі допустимих доказів, і єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити всю сукупність фактів, установлених у суді, - є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною за пред'явленим обвинуваченням [9].

Тобто, як влучно зауважує Б.П. Карнаух цей стандарт встановлює досить високий поріг, який має подолати сторона обвинувачення для того, щоб визнати особу винною у вчиненні злочину. Стандарт «поза розумним сумнівом» вимагає майже абсолютної впевненості суду у правоті позиції обвинувачення [10, с. 155].

Напротивагу стандарту «поза розумним сумнівом» в кримінальних справах, при вирішенні цивільних справ в системі Загального права використовують стандарт «балансу ймовірностей» або «переваги доказів». Його суть полягає в тому, що сторона, на яку покладено тягар доказування, повинна переконати суд в тому, що її докази й аргументація є більш вірогідними, ніж невірогідними.

Схоже тлумачення цьому стандарту надав і відомий суддя Верховного Суду Великобританії Лорд Деннінг, який у справі *Miller vs. Minister of Pensions* сказав наступне: «під стандартом «балансу ймовірностей» ми повинні розуміти, що для суду, аби визнати певну подію такою, яка відбулася, достатньо щоб він дійшов висновку про те, що з урахування усіх доказів вірогідність існування такої події є більшою за не існування» [11, с. 3].

Тобто, встановити «перевагу доказів» означає довести, що певна обставина скоріш мала місце в об'єктивній реальності, а не навпаки. Якщо виразити це у відсотковому співвідношенні, то отримаємо, що сторона повинна довести свою правоту на 51% і більше.

Проте, під «перевагою доказів» слід розуміти їх домінування не у кількісному вимірі (наприклад кількості викликаних стороною свідків), а у

якісному вимірі (тобто впливі усіх доказів в їх сукупності на переконання присяжних чи суду у більшій ймовірності існування факту, ніж його відсутності). Так, якщо позивач надав докази, а відповідач не навів жодних протилежних доказів, це зовсім не означатиме, що позов має бути задоволено. Можлива ситуація, коли сторона подала докази, але при цьому справа буде вирішена не на її користь, оскільки сторона не переконала суд у ймовірності існування факту. Це трапляється саме у тих випадках, коли присутня тільки кількісна перевага доказів [12, с.108].

Окрім цього, стандарт «переваги доказів» фактично припускає наявність у суду двох варіантів вирішення справи, з яких суд обирає один, керуючись тими доказами, які на його думку є ймовірнішими. При цьому, судді англо-американської правової сім'ї цілком свідомі того, що такий стандарт допускає похибку. Тобто, може статися так, що рішення буде прийнято на основі фактів, які насправді не відповідають дійсності, адже ймовірність 51% + залишає чимало місця для протилежного припущення. Проте, перевага стандарту «балансу ймовірностей» полягає саме в тому, що він по-перше, мінімізує сукупну вартість можливих помилок, а по-друге, рівномірно розподіляє ризик недоказовості між сторонами [10, с.156].

Існує значна кількість рішень, в яких Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) використовує даний стандарт. Так, у рішенні «J.K. та інші проти Швеції» (J.K. AND OTHERS v. SWEDEN) 23.08.2016 р. Суд погоджується з існуванням вже зазначених стандартів доказування в системі Загального права, і наголошує, що стандарт «балансу ймовірностей» притаманний саме цивільним справам [13]. Також цей стандарт доказування згадується у справі «Бендерський проти України» (BENDERSKIY v. UKRAINE) 15.11.2007 р. За обставинами справи заявник, хворий на рак сечового міхура, та Міжрегіональний науковий центр клінічної лімфохірургії ЛТД (далі — Центр) підписали договір про надання медичних послуг, де

пізніше заявника було прооперовано. Після операції, попри лікування в Центрі, а згодом у місцевій лікарні, стан здоров'я заявника погіршився. Він звернувся вже до іншого протипухлинного Центру в Донецьку, де йому видалили сечовий міхур. Під час цієї операції в сечовому міхурі заявника було виявлено марлеву серветку розміром 10x20 см. Згодом заявник звернувся до Куйбишевського районного суду із позовом до Міжрегіонального наукового центру клінічної лімфохірургії щодо розірвання договору про надання медичних послуг та відшкодування шкоди, завданої здоров'ю неналежним лікуванням. Районний суд прийняв рішення на користь відповідача, а апеляційна та касаційна інстанція погодились із висновками місцевого суду.

Не погоджуючись із рішеннями українських судів, заявник звернувся до ЄСПЛ. Під час здійснення власної оцінки обставин справи суд наголосив на тому, що для вирішення справ такого типу вирішальне значення має медичний експертний висновок, яким було встановлено, що більш ймовірним є те, що серветку було введено до сечового міхура під час операції; цю ймовірність можна виключати, лише якщо операція проводиться без застосування серветок; мало ймовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок вдома, за виключенням випадку, коли тампонування здійснено з тиском. Таким чином, суд виснував, що більш ймовірною є саме позиція заявника, що дало змогу прийняти рішення на його користь [14].

Крім вже зазначених стандартів доказування, у правовій системі США виокремлюють ще один стандарт – «ясні і переконливі докази» (clear and convincing evidence), суть якого полягає у переконанні суду чи присяжних у достовірності факту, що підлягає встановленню, щоб викликати у них чітку впевненість у його правдивому існуванні. У свою чергу, цей стандарт вимагає вищої межі доказування, аніж стандарт «балансу ймовірностей», але в той же

час, не повинен усувати усі розумні сумніви, відповідно до стандарту «поза розумних сумнівів». Такі вимоги обумовлюються специфікою справ, що розглядаються судами, за наявності особливих обставин. Цей стандарт застосовується у тих випадках, коли мають місце серйозні наслідки, зачасту значні майнові, або інші, що не пов'язані з майновими. Це, наприклад, справи про припинення батьківських прав, поміщення особи у психіатричний заклад, визнання особи недієздатною, позбавлення громадянства, тощо [16, с. 456].

Протягом багатьох років незалежності метою українського судового доказування та правозастосування в цілому був пошук об'єктивної істини, сутність якого передбачала повне і точне встановлення усіх обставин справи. В більшій мірі це пов'язано з успадкуванням тих стандартів, методів та цілей вирішення справ, що існували та закріплювалися у радянській судовій практиці. Однак в останні роки в Україні відбувалися докорінні зміни в економічному, соціальному, політичному середовищі, що не могло не вплинути на розвиток вітчизняного процесуального законодавства. В результаті таких змін в процесуальних законах значно поглиблювалися змагальні засади здійснення судочинства. Дещо трансформувалася й мета доказування, яка відтепер відображалася в міркуванні про неможливість встановлення об'єктивної істини процесуальними способами, та панування думки про те, що з'ясування фактичних обставин справи має характеризуватись лише певним ступенем ймовірності наближення до істини [17, с. 137].

Відповідно до норм чинного цивільного процесуального кодексу, суд здійснює оцінку доказів, (зокрема питання про їх належність, допустимість, достовірність і достатність), за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на повному всебічному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів [цпк]. Відповідно і вирішення справи

здійснюється на підставі внутрішнього переконання судді. Однак, керуючись своїм внутрішнім переконанням при оцінці доказів кожен український суддя покладається на особисті критерії, які залежать від сприйняття конкретною людиною тієї або іншої обставини, що призводить до прийняття протилежних рішень у однорідних справах [12, с. 109].

Більше цього, протягом останніх років українські суди активно наголошують на необхідності застосування стандарту доказування при вирішенні цивільних та господарських справ.

Так, Верховний Суд у своїй Постанові від 31 січня 2018 року у справі про виділення майна зі спільної власності зазначив, що при оцінці достатності доказів діють спеціальні правила - стандарти доказування, якими має керуватися суд при вирішенні справи. Стандарти доказування є важливим елементом змагальності процесу. Якщо сторона не подала достатньо доказів для підтвердження певної обставини, то суд робить висновок про її недоведеність [18].

В іншому своєму рішенні, від 10 вересня 2019 року, у справі про визнання недійсним договору про відступлення права вимоги Верховний Суд зазначив, що під час розгляду справи суди в повній мірі не забезпечили дотримання принципу змагальності та найбільш відповідного цьому принципу стандарту доказування - стандарту переваги більш вагомих доказів, тобто коли висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш вірогідним, ніж протилежний [19].

Окрім згаданих, можна знайти ще як мінімум вісім рішень Верховного Суду, де він використовує стандарт доказування (рішення у ЄДРСР під № 73098157, 76156187, 76237002, 80181097, 75896089, 73410691, 73410691, 82915121). Звісно, така тенденція є безумовно позитивною, але через те, що

вона ґрунтується на науковій доктрині - відповідно не створює загального обов'язку судів застосовувати стандарт доказування при вирішенні справ.

Таким чином, спираючись на вище наведені факти, вважаємо за необхідне подальшу законодавчу регламентацію двох стандартів доказування: «балансу ймовірностей» та «ясних і переконливих доказів». Таке закріплення призвело б до безпосереднього звернення суддів до норм національного законодавства, та відкинуло б потребу у посиланні на іноземні прецеденти. На нашу думку, перший стандарт доказування варто застосовувати у справах наказного та спрощеного позовного провадження (малозначні справи та справи незначної складності), а другий – у справах загального позовного та окремого провадження. Однак, це не означає, що суд протягом усього судового процесу повинен неухильно притримуватися лише єдиного стандарту доказування. Залежно від конкретних обставин справи суддя, спираючись на внутрішнє переконання, може переходити від одного стандарту до іншого.

Література

1. Андрійцьо В.Д. Понятійний апарат процесу судового доказування цивільного судочинства (історико-правовий підхід) // Вісник Вищої ради юстиції. 2013. Вип. №2(14). С. 60–69.
2. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров, К.В. Гусаров, Н.Ю. Сакара та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2016. 848 с.
3. Ратушна Б.П. Стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання // Право України. 2012. Вип. №6. С. 282–290.
4. Салогубова Е.В. Римский гражданский процесс [2-е изд.]. Москва : Городециздат, 2002. 361 с.

5. Фартушок Н.Б. Розподіл тягаря доказування у цивільному судочинстві // Судова апеляція. 2014.Вип. №3(36). С. 85–92.
6. Степаненко А.С. Стандарт доказування "поза розумним сумнівом" в кримінальному провадженні : дис. канд. юр. наук : 12.00.09 Одеса, нац. ун-т «ОЮА» 2017. 234 с.
7. Ніколенко Л.М. Доказування в господарському судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.04 Донецьк, 2004. 19 с.
8. Вапнярчук В.В. Стандарт кримінального процесуального доказування // Вісник Національної академії правових наук України. 2015. Вип. №1(80). С. 100–112.
9. Постанова Верховного Суду від 04.07.2018. спр.№688/788/15-к. пров. №51-597км17. Веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75286445>
- 10.Карнаух Б.П. Стандарт доказування причинного зв'язку: постановка проблеми на тлі порівняльного нарису. Розвиток сучасного приватного права в країнах Європи: матеріалиVIII Міжнародного цивілістичного форуму (м.Київ, 19-20 квіт. 2018р.). Київ: ТОВ «Білоцерківдрук». 2018 р. С. 153–159.
- 11.Mark Schweizer. The civil standard of proof – what is it, actually? // Preprints of the Max Planck Institute for Research on Collective Goods. 2013. №12. P. 33.
- 12.Руда Т.В. Критерій достатності при оцінці доказів у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аналіз // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки. 2011.Вип. №88. С. 106–110.
- 13.CASE OF J.K. AND OTHERS v. SWEDEN 23.08.2016 Веб-сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-165442%22%5D%7D>.

- 14.Справа "Бендерський проти України" (Заява N 22750/02). Веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_313.
- 15.Цивільний процесуальний кодекс України: станом на 28.11.2019. Веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
- 16.Sherwin, Emily. "Clear and Convincing Evidence of Testamentary Intent: The Search for a Compromise Between Formality and Adjudicative Justice" (2002). Cornell Law Faculty Publications. Paper 824 <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/824>
- 17.Гмирко В.П.Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація – моногр. Дніпропетровськ: Академія митної служби України. 2010. 314 с.
- 18.Постанова Верховного Суду від 31.01.2018. спр. № 910/8763/17. Веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72042344>
- 19.Постанова Верховного Суду від 10.09.2019. спр. № 916/2403/18. Веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84320526>